

TILSHUNOSLIKDA NEOLOGIZMLAR

Suxanova Maxrijemal Dushimamet qizi

Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqal'a pedagogika fakulteti talabasi

Qutlimuratova Ma'fura Komiljon qizi

Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqal'a pedagogika fakulteti talabasi

Yeshimbetova Oysha Komiljon qizi

Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqal'a pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslikda yangi kirib kelgan so'zlar ahamiyati, neologizmlar va ularning tasnifiga qaratilgan masalalar, tilimizga kirib kelgan neologizmlarning ma'nolari, ularning asosan qaysi tildan kirib kelganligi haqida mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: neologizmlar, eskirgan so'zlar, lug'at, til, ijtimoiy neologizmlar,

Har bir til ichki va tashqi asosda boyib boradi. Tilimizning ichki boyishi uchun asosiy manbaa mahalliy dialektlar bo'lsa, tashqi boyishi shubhasiz, chetdan kiribkelatgan so'zlar asosida amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda zamon tez su'ratlarda rivojlanmoqda va u axborot almashinuvining ham tezlashishiga sabab bo'lmoqda. Natijada, tilimizga kirib kelayotgan neologizmlar tilning shakliy ravishda o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Tilshunoslikda mavjud neologizmlar haqida gapirishdan oldin „neologizm“ atamasining etimologik ma'nosiga to'xtalamiz. Etimologik jihatdan neologizm atamasi yunon tilidan olingan. U tarkib topgan neo "yangi" degan ma'noni anglatadi va logotip bu "so'z" ga aylanadi.¹ Demak, bu so'z "yangi so'z" deb tarjima qilingan yoki "til ichidagi innovatsion yoki so'nggi ob'ekt, vaziyat yoki harakatni tavsiflovchi "so'z" deb tarjima qilingan. Bugungi kunda dunyoning barcha mintaqasida bo'layotgan ma'lumotlarni sekundlar ichida bilishga egamiz. Ammo bu ma'lumotlar orqali tilimizga kirib kelayotgan neologizmlar tilning shakliy ravishda o'zgarishiga olib kelmoqda. Ularga birgina bank sohasi doirasida oladigan bo'lsak anchagina salmoqqa ega so'zlarni ko'rishimiz mumkin. Deyarli barchasi ingliz yoki boshqa tillardan aslidek olingan so'zlar hisoblanadi. Neologizmlarning turlari mavjud bo'lib: 1) Shaklning neologizmlari. Ushbu turdagi neologizm so'zlarning yoki tilda mavjud bo'lgan so'zlarning morfologik o'zgarishidan kelib chiqadi. Misol: fotojurnalistika, ijtimoiy nasroniy, liberal demokrat yoki popemobil. 2) Semantik neologizmlar. Bunday holda, u allaqachon tilning bir qismi bo'lsa-da, boshqa sohalarning elementlari yoki jihatlarini belgilash uchun boshqa ma'no yoki ma'noda bir xil tilda olingan so'zlarni nazarda tutadi. Misol: qidiruv tizimi, virusli, parket yoki virus. 3) Funktsional neologizmlar. Neologizmlarning bu tasnifi tilga so'zlarni qo'shish zarurati bilan bog'liq, ma'lum bir

ob'ekt yoki vaziyatni belgilashning boshqa usuli yo'q. Chet el so'zlari ushbu tasnifga kiradi. Umuman olganda, ushbu turdagi atamalar aloqa yanada dinamik bo'lishiga imkon beradi. Misol: kilo, jirafa, tirtil yoki yong'inga qarshi. 4) Ijtimoiy neologizmlar. Ushbu so'zlar jamiyatga, insonning axloqiy va madaniy harakatlariga bog'liq ba'zi jihatlarni tavsiflovchi yoki belgilaydigan barcha so'zlar bilan bog'liq. Misol: qo'mita, ish tashlash, yig'ilish yoki jamoaviy bitim. 5) Texnologik neologizmlar. Ushbu turdagi neologizm ba'zi so'zlar texnologiya va fan sohalarida yuzaga keladigan burilishlar bilan bog'liq. Ular deyarli har doim boshqa tillardan keladi, masalan, ispancha ingliz tilidan. Ushbu tasnif bugungi kunda eng ko'p ishlatiladiganlardan biridir. Misol: skaner, server, selfi yoki kibermakon. 6) Stilistik neologizmlar. Stilistik neologizmlar - bu odatda ishlatiladigan so'zlarga nisbatan ifoda yoki atamaga nisbatan sezgir va ijobiy ohang berish uchun qo'llaniladigan so'zlar. Aks holda, ular narsalar idrokini o'zgartirish uchun mo'ljallangan so'zlardir. Misol: marhum, qorong'i, ko'r yoki konsert.²

Biz neologizmlarni yangi so'zlar, yangi kirib kelgan so'zlar deymiz. Aslida har bir yaratilgan so'z avvalida yanggi so'z hisob lansada, vaqt o'tishi bilan ular shu tilning leksik qatlamiga aylanadi. O'zbek tiliga neologizmlar asosan qaysi tillardan kirib kelgani qiziq. Deyarli shu kungacha barcha terminlar va neologizmlar ingliz tilidan bilvosita rus tili orqali kirib kelar edi. Bunda o'sha so'zlar rus tilining fonetik til qoidalari asosida o'zlashtirilgan va tilimizga kirib kelgan. Neologizmlar tilimizning deyarli barcha sohalarda: ta'lim, tibbiyot, texnika, moliya, sport, qurilish va boshqa ko'plab sohalarni qamrab olgan. Shulardan kelib chiqib, neologizmlarga yana quyidagicha ta'rif berish mumkin. Ular biror-bir sohaga tegishli muayyan tushuncha yoki maxsus narsani aniq ifoda etadigan so'z yoki so'z birikmasidir. Neologizmlarga qo'yiladigan talab ham mavjud. Ular bitta ma'noli bo'lishi kerak.

N.V.Yushmanov tadqiqotlarida bir tildan boshqa tilga lisoniy birliklarning o'zlashishi tillarning o'zaro ta'sirini o'rgangan. O'zbek tilidagi o'zlashma neologizmlarning tadqiqiga bag'ishlangan ishlar ko'p emas. O'zlashma so'zlar datlab neologizm xarakterida bo'lsa-da, keyinchalik neologizmi qabul qilgan til qonuniyatlariga bo'ysunishi natijasida xuddi o'z so'zdek tabiiy, aniq bo'lishi, fonetik qayta shakllanishi, grammatik moslashishi, so'z yasovchilar yorgamida o'zgarishi, takror-takror qo'llanishi tufayli uning boshqa tildan kirib kelgan so'zligi sezilmay qoladi. Masalan, „traktor“ so'zi -chi so'z yasovchi qoshimchasini olishi natijasida narsa otidan shaxs otiga ko'chypdi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin ko'plab yangi so'zlar kirib keldi va ular avvaldan ishlatilini kelinayotgan asl istilohlar o'rnini egalladi: noib - deputat, tuman - rayon, tayyora - samolyot kabi so'zlar yangi so'zlardir.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozmiki, tilimizda yangi kirib kelgan so'zlarni o'z tilimiz leksikasiga salbiy ta'sir etishiga yo'l qo'ymasligimi kerak. Tilimiz sofligini saqlash

uchun o'zimizning dialektlardan olingan so'zlarni ishlatishimiz, chet so'zlarga murojatni kamaytirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raxmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. -T.:200
2. Qo'zibayeva G. „ Tilimizga kirib kelayotgan neologizmlar va ularning tahlili“ . Science and inavation. 2022